

Hafenscher Károly

„Minimálprogram” a liturgiában?

Korjelenség — kórjelenség?!

A rohanó ember úgy él, mintha semmire sem lenne ideje. S közben talán el is hiszi, hogy nincsen. Pedig Isten adott elég időt. Arra van, amire szánunk... Így aztán az

Hafenscher Károly (Budapest–Révfülöp) evangélikus lelkész, a Magyarországi Evangélikus Egyház Zsinatának lelkészi elnöke, az Evangélikus Hittudományi Egyetem (Budapest) tanszékvezető egyetemi tanára, az Ordass Lajos Evangélikus Oktatási Központ (Révfülöp) igazgatója.

ember folyamatosan mindent rövidít. A találkozásait, hiszen szalad tovább. Az étkezéseit — csak annyit szán rájuk, hogy állva bekapjon valamit vagy a gyorsétteremben magához vegye az éhségcsillapítót. Rövidíti az utat, hogy időt nyerjen. Kevesebb időt szán a gondolkodásra, hiszen készen kapja az információkat, s a médiumok úgy tárolnak mindent, hogy már előtte „megrágták” az információt. Kevesebbet olvas, mert oly sok az információ, hogy már megcsömörlött tőle, s elég, ha csak a lényegét kapja meg, minek azt részletezni.

S bár az emberi átlagos életkora¹ az elmúlt korszakokhoz képest jelentősen meghosszabbodott, mégis mindent rövidebbé vált. A figyelőképességünk sokkal rövidebb időre szól. Ma már nem lehet órákat beszélni, s ha mégis meg kell tennünk, számtalan olyan audiovizuális eszközt kell igénybe vennünk, amely segíti fenntartani a figyelmet.

Az igehirdetések, prédikációk hossza is megváltozott. Egy szokott református igehirdetés negyven-, az átlagos evangélikus igehirdetés legalább húszperces volt még a múlt század második felében is. Ma már nem egy esetben a tizenöt perces is sokallják.

Johann Sebastian Bach idejében² az átlagos vasárnap délelőtti istentisztelet két-három óra volt. Ma ez csak a keleti keresztények világában képzelhető el. A nyugati kereszténységben az istentisztelet ne haladja meg az egy órát — vallják kimondva vagy kimondatlanul.

Az újságok írásai, publicisztikai is rövidülnek.³ Ugyan, ki olvas ma már többkolumnás híradást, többoldalas újságcikket? A lényeg, hogy a szalagcímbe benne legyen a legfontosabb információ. A többit úgysem olvassák el. Ha pedig időt szánnak rá, inkább a képek beszéljenek, mintha azok gazdagabb

¹ Amíg az emberi lét születéskor várható élettartama évezredekken keresztül 20 és 35 év között mozgott, s még a XX. század elején is átlagosan 31 év volt, addig a XXI. század első harmadában világszerte már 67,2-vel számolnak. Ez természetesen földrészenként, kultúrkörönként igen eltérő lehet. Ez Magyarországon ~65 év, vö. FARAGÓ Miklós: *Egészségesen várható élettartamok Magyarországon 2005*. Központi Statisztikai Hivatal, 2007. ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/elettart05.pdf.

² Christian MAHRENHOLZ 1950-es művében, amely a *Johann Sebastian Bach und der Gottesdienst in seiner Zeit* címet viseli, részletesen szól az igehirdetés hosszúságáról is.

³ Ma a rövid hírekre van vevő, a hírműsorok a népszerűek, s ezt a továbbkattintás elkerülése érdekében a médiumok nagyon tudatosan figyelembe veszik.

információs tartalommal rendelkeznének... Egy jó kép és jó aláírás segíti, hogy ne legyen túl sok a szöveg, az üzenet mégis eljusson a célközönséghez.

Folyóiratokkal kapcsolatban is nem egyszer azon kapjuk magunkat, hogy megelégszünk a kivonatokat, az összefoglalók elolvasásával, vagy a gyorsolvasásnak tűnő átlapozás módszerét választjuk, s legfeljebb egy-egy érdekesebb bekezdésben mélyülünk el. Az egész „olvasási kultúránk” ebbe az irányba tart. Csak a megszállottak olvasnak el többrészes regényeket, vagy vaskos köteteket. A népszerű írások vékonyak rövid idő alatt „fogyaszthatók”.

A közösségi média egyértelműen ebben az irányban nevel: felgyorsult világunkban, ahol az eszközök hatására túlbujánczott a kommunikáció, rövid üzeneteket váltanak. A Facebookon, a Twitteren vagy más hálózaton nem írnak hosszú oldalakat, az sms, a Viber, a Messenger adott karakterszámot engedélyez. Minden rövidül. A „távírási stílus” ezekkel a médiumokkal új értelmet nyert.

A rövid üzenet a szavak rövidítését is magával hozza, s néha humoros, néha a nyelvünkhöz méltatlan, borzasztó rövidítések születnek,⁴ amelyek nem válnak a nyelv javára, részben annak felgyorsuló elszegényedését hozhatják.

Életünk egészét átjárja a rövidítési szándék, s ez a legtöbb esetben nem az összpontosításhoz, lényegre töréshez vezet, hanem vagy a sekélyesedéshez vagy a kevesebb érték teremtéséhez.

Váratlan helyzet — új kihívásokkal

A karantén ideje alatt, amikor templomaink zárva voltak, új utakat kellett keresni, hogy az Egyház az evangélium kommunikációjának kötelezettségét teljesíteni tudja. Pál apostol odáig megy, hogy nem ítéli meg a szándékot, hiszen a fontos, hogy mindenképpen hangozzék Isten igéje.⁵

A gyökeresen megváltozott helyzetben eleinte a misék és istentiszteletek közvetítését próbálták megoldani. Ez nem hozott újdonságot, hiszen mióta rádió és televízió létezik, kísérleteznek az istentisztelet közvetítéssel. A közel egy évszázad alatt, mióta ilyesmi létezik, az előkészítők és a szolgálattevők megtanulták, hogy az adásidő „szent”. Bele kell férni. Ráadásul vannak bizonyos műfajok, amelyek íratlan szabályként váltak ismertté: a nemzeti himnusz alatt nem lehet a hangot elvenni, a képet lekeverni, nem illik áldás nélkül befejezni a liturgiát és így áldás nélkül „elengedni” az embereket, nem helyén való a Miatyánkot félbeszakítani, stb.

Az adásidő egyfajta keretet adott. S ha sok esetben szűknek bizonyult is, de betartható volt. A liturgiaközvetítés azonban számos dramaturgiai, rendezési, s nem utolsó sorban teológiai kérdést vet fel. Alkalmas-e a rádió vagy televízió az istentisztelet közvetítésére, vagy eleve problematikus a kiindulópont: a mise,

⁴ Már létezik internetszleng-szótár, amely tanulságos gyűjteményt kínál a már használatban lévő rövidítésekről is: hu.wiktionary.org/wiki/F%C3%BCggel%C3%A9k:Internetszleng

⁵ F 1,18: „De mit számít ez? Az a fontos, hogy bármilyen módon, akár színlelésből, akár meggyőződésből: Krisztust hirdetik, és én ennek örülök.”

az istentisztelet nem rádiós vagy televíziós műfaj. (A valóságos élő eseményt még egy élő adás sem pótolhatja. Lehet „rádiósítani”, „képernyősíteni” valamenynyire. Képek, bejátszások, gazdagabb illusztráció könnyítik a műfaji idegenséget, de a műfaj ellentmondásait ez legfeljebb csak enyhíti. (Német és angol példák sorát láthatjuk, milyen kísérletezés zajlik ezen a téren. A magyar istentisztelet-közvetítések jelentős része sematikus, s a nem egyházközele nézők és hallgatók figyelmét nem kötik le, statisztikailag is bizonyíthatóan hamar „továbbkattintanak”).

A rádiós-, televíziós mise- vagy istentisztelet-közvetítések azonban nem csak műfaji kérdést tesznek fel, többek közt az idő hosszúságával és rövidegével is kapcsolatban. (A hírcsatornák világában, ahol egy tízperces adásban 14–16 hírt elmondanak, egy evangéliumot kommunikáló műsor egy —bár részleteiben kibontott— hírt ad át; lehet egy hírről hatvan percen keresztül beszélni? A rövidhíreken szocializálódott nézőknek s hallgatóknak egy hatvanperces műsor alig emészthető, bármennyi esemény is zajlik rajta...)

Teológiai kérdéseket is fölvet az ilyen közvetítés. Példának okáért Fazakas Sándor református teológusprofesszor nagy port felvert és komoly szakmai vitákat is elindító tanulmánya⁶ —„Távistentiszteletek gyülekezet nélkül”— azt az alapvető kérdést teszi fel, hogy az elektronikus médiában közzé tett istentiszteletek vagy istentiszteletpótlékok valóban istentiszteletnek bizonyulnak-e vagy valami egészen másról van szó, hiszen a legfőbb konstitutív elemek egyike, a gyülekezet hiányzik, s virtuális jelenléte nem mondható valóságos jelenlétnak. A gyülekezet nélkül „imitált istentiszteletnek” milyen ekkleziológiai minőséget tulajdoníthatunk?⁷

Szükséghelyzet — a liturgiai szolgálatban

Innen pedig már csak egyetlen lépés az egyéb, valamilyen oknál fogva, s valamilyen eszközön keresztül megjelenő rövidített liturgikus formák kérdése, azok a nem szokványos istentiszteletek, áhítatok, meditáció néven futó műfajok, amelyek a liturgia lényegét érintő teológiai kérdéseket vetnek föl.

Egyéni elcsendesedéshez, közösségi imádsághoz, alkalmi eseményekhez kapcsolódó lelki alkalmak, áldást kérő rendezvények (avatások, szentelések) milyen mértékben tekinthetők istentiszteletnek?

A közösségi médiumokban, a legkülönbözőbb eszközökben is megjelent a liturgiapótlék a pandémia idején, a 2020 tavaszára kialakult bezárt helyzetben (karantén. A Youtube-on, Facebookon, különböző csatornákon való streamelések⁸ egyre jobban elterjedtek. Ezek a következő típusba sorolhatók:

⁶ sarospatakifuzetek.hu/wp-content/uploads/2020/08/Fazakas_vita.pdf

⁷ Sárospataki Füzetek 2020/1, 64.

⁸ A streamelés vagy streaming olyan adatátviteli technika, amely különféle médiatartalmak gyors továbbítását, letöltését teszi lehetővé hálózaton keresztül, akár interneten át is. Az ehhez használt protokollok jellemzően a következők: RTSP (Real-time Streaming Protocol), RTP (Real-time Trans-

- istentisztelet valamilyen formájú közvetítése
- rövidített igeliturgia közvetítése
- csak igeolvasás, prédikáció, imádság
- egyszerű, tradicionális áhítatformák kialakítása, variálása
- igehirdetés imádsággal és énekkel övezve
- gondolatébresztő meditáció szekuláris környezetben
- rövid keresztény üzenetek biblikus tartalommal
- online imakörök
- zenés műsor gyülekezeti információkkal, rövid „igei gondolattal”.

Mivel a karanténidőszak lehetővé tett egyfajta „lelki szörfözést” a világhálón, a közösségi médiában zajló különböző formákról és eseményekről széles körű képalkotásra adódott lehetőség. Ez az Egyház népének tagjaira éppen úgy igaz, mint a lelkipásztori, liturgusi „szakmában” tevékenykedőkre. Ez egy oldalról ismeretbővülést hozott, másrészt szakmai tapasztalatcserére adott lehetőséget, továbbá olyan közös gondolkodást indított el, amely nem csak jó minták kidolgozását teszi lehetővé, hanem annak a teológiai, azon belül rendszeres és gyakorlati teológiai eszmecekének a létrejöttét, amelyre oly nagy szükség van.

A kép, amelyet a gondosabban, érdeklődéssel körülnéző kapott, igen vegyesnek mondható. Igényes kivitel és primitív megoldás, gazdag tartalom és üres léggömb egyaránt megjelent — s ezen szélsőségek között minden más. A tartalmi közös az, hogy megpróbálták kitölteni a hívő ember istentiszteleti közösség utáni vágyát, a formailag talán egyetlen közös, hogy igyekeztek koncentráltan, tömören, megszólalni, élményeket adni. Az alapvető kérdés minden esetben az volt, hogy liturgiai szempontból értékelhetők voltak-e ezek a próbálkozások, s ha igen, akkor a szándék szerinti evangéliumhirdetésnél a tartalomhoz társult-e annak megfelelő forma.

A kényszerhelyzet számos olyan tevékenységet hívott életre, amely ideiglenes, a gyors reagálást igénylő helyzetben végiggondolatlan megoldásokat hozott, így ezek kontrollt és újrafogalmazást igényelnek.

Mindeközben körvonalazódik a kérdés: mi az a minimális ismérv, amely egy vallásosnak látszó kommunikációt liturgiává, vagy minőségi és szükséges liturgiapótlékká tesz?

Liturgiai minimum

Az egyértelművé vált, hogy az eucharisztia/úrvacsora szentségével a járványhelyzetben, a bezárt templomok idején csak egy nagyon szűk réteg tud élni: papok, szerzetesi közösségek, olyan egy háztartásban élő családi közösségek, ahol életvitelszerűen pap is van.

port Protocol) és az RTCP (Real-time Transport Control Protocol). Vagyis a streaming nem egy médium, hanem egy átviteli technika elnevezése a különféle multimédiás tartalmak elérésére. Ezen az elven működnek az online rádiók, online TV-k vagy pl. az IP-tv.

A három történelmi egyház más-más megoldást talált ennek áthidalására. A római katolikus egyházban a klérus végezte a szentségi liturgiát. Távol levő híveinek azonban a lelki áldozás módját kínálta fel (*communio spiritualis*).⁹ A szentmisék kényszerű felfüggesztésekor a miseközvetítések nyomán ez széles körű gyakorlattá válhatott a római egyházban. A reformátusok —2020 húsvétjától— bevezették a televízióban tartott sákramentumos istentiszteletekkel párhuzamosan az otthoni úrvacsoravétel lehetőségét. Bogárdi Szabó István püspök, a református zsinat lelkes elnöke, nagypéntektől kezdve lehetővé tette a református családokban az ilyen értelemben vett házi úrvacsoravételt.¹⁰ A Magyarországi Evangélikus Egyház más utat választott: az úrvacsora gyakorlatának felfüggesztését kérte a gyülekezetektől,¹¹ azaz egyfajta úrvacsorai böjt megtartását, remélve azt, hogy a nehéz helyzet éhséget ébreszt az úrvacsora iránt. Mindez úgy zajlott, hogy közben a római katolikus egyház készült az Eucharisztikus Világkongresszusra (akkor is, ha időben, halasztást jelentettek be) és az evangélikus egyház meghirdette és elkezdte az úrvacsora évét (amelyet meg kívánt hosszabbítani 2021. október 31-ig.)

Ebben az értelemben tehát liturgiáról mint igeliturgiáról beszélhetünk, ami eleve a teljes „kétfókuszú istentisztelet” rövidített formája. Bár a reformátori gondolkodásban az ige is szent és a szentség is ige (*verbum audibile* és *verbum visibile*), mégis a két fókusz egyike elmarad.

A *praesentia realis* eseménye és ténye nem tesz lehetővé semmiféle távoldoztatást vagy –úrvacsorát, tehát a katolikus és evangélikus egyház nem dönthetett másként, mint a lelki áldozás vagy az eucharisztikus böjt mellett, ezzel azonban már rövidítette, „egyszerűsítette” a liturgiát. Maradt hát az igeliturgia.

Ahogy azonban a szentségi liturgiánál elmaradhatatlan az epiklézis és a *verba testamenti*, azaz Isten Lelkének hívása és az Úr elrendelő szava (szerzési igék), azt is feltételezi, hogy az igeliturgiának is vannak nélkülözhetetlen összetevői. Olyanok, amik nélkül már nem liturgia a liturgia.

⁹ A lelki áldozás (lat. *communio spiritualis*) az áldozás egyik módja, amikor fizikai módon nem tudja valaki magához venni az Oltáriszentséget, de lelkileg mégis elnyerheti a szentáldozás kegyelmeit. Fontos azonban tudni, hogy a lelki áldozásra ugyanúgy fel kell készülnie a hívőnek, mint egyébként a rendes szentáldozásra, vagyis a kegyelem állapotában kell lennie. Aki valamilyen súlyos bűn miatt nem járulhat egyébként szentáldozáshoz (pl. rendezetlen házasság miatt), az lelki áldozást sem tud végezni, vö. magyarkurir.hu/hirek/fohasz-jarvany-idejen-lelki-aldozasrol. E módhoz a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia imádságokat is ajánlásba adott.

¹⁰ „Bogárdi Szabó István, Online úrvacsora, karanténistentisztelet? — javaslat a nagypénteki és húsvéti úrvacsorás istentiszteletek megtartására”: reformatus.hu/egyhazunk/hirek/online-urvacSORA-karantenistentisztelet/

¹¹ evangelikus.hu/put-iranymutatas-koronavirus-istentisztelet

Mitől liturgia az igeliturgia

A liturgia lényege az, hogy nem az emberi szertartások akarják elérni a Mindenhatót, hanem a fordítottja történik: Isten akar megszólítani és kézbe venni. A liturgia (a *leitōn ergon* görög kifejezésből), olyan közhasznú munka, amelyet Isten maga végez értünk, emberekért, választottainak közösségéért és az egész emberiségért.¹² Ezért a liturgia tartalmi minimuma az, hogy megszólaljon az Isten. Enélkül pusztá emberi szertartás marad a legszebb rítus is. A Szentírás szerint Isten választott népének legnagyobb élménye az, hogy beszélő Istenünk van. Isten beszélő Isten. Az az embernek a legnagyobb büntetés és csapás, ha Isten elhallgat, elnémul. Mert akkor jön a sötétség, az útmutatás életveszélyes hiánya, a gondviselés elvesztése, a bűnbocsánat hiányának zsákutcája, az újjáteremtés elmaradása.

Hogy szava megszólaljon, elhangozzék, még azt a kockázatot is vállalta, hogy emberek ajkán szólal meg. „Aki titeket hallgat, engem hallgat” (L 10,16), mondja a tanítványokat szolgálatra kiküldő Jézus.¹³ Az igének, Isten szavának kell tehát elhangoznia ahhoz, hogy az istentisztelet liturgiává váljék. Ez a minimum. Ha csak emberi gondolatok szólalnak meg, legyen bár aranyszájú rétor az illető, a beszéd csak emberi szó marad. Szó, ami elszáll, ami nem hatékony, ami könnyen súlyát veszti. Ha megszólal az Isten, ott élet támad, sőt kiteljesedő életben reménykedhetünk. A liturgiai minimum tehát Isten megszólalása.

Isten szól az igében, az Írás szavában. A Szentírásra az egész kereszténység így tekint. A Lélek megeleveníti az írott (és holt) betűt, benne olvashatóvá lesz Isten akarata, szándéka, útmutatása, biztatása, célba juttató bátorítása. Ha az ige a liturgiai minimum, akkor el kell hogy hangozzék a Szentírásból felolvasott szó — akár csak egy mondat erejéig is. Az ige nem csak a Szentírás betűje, hanem a Szentírás alapján hirdetett, meghirdetett ige. Ezt hívja Luther *viva vox evangelii*-nek. Ezért képviseli a reformátor határozottan azt az álláspontot, hogy nincs istentisztelet (liturgia) ige hirdetés nélkül. Az ige hirdetés pedig nem csak a prédikáció, hanem az ige többféle megjelenési formája.

Mivel az egész liturgia imádkozott dogma, azaz az ige tanítása elimádkozva, sok apró rész, többféle műfaj kerülhet elő igeként. Mégis három kiemelt megjelenési mód teszi ki azt a minimumot, amitől liturgia lesz a liturgia: a felolvasott ige, a meghirdetett ige és az áldás. Ez utóbbi nem csak a lelkész vagy az Egyház jókívánsága az „Isten-találkozásból” a hétköznapiakba visszainduló ember és közösségnek számára. Az áldás maga ige, még hozzá teremtő, azaz értéket létrehozó ige. S mindaz, ami azután e köré rendeződik, válasz (reakció) lehet az Isten akciójára, az isteni szóeseményre.

¹² J 3,16 — Istennek az egész világ szeretetéről szóló jó híre (evangéliuma).

¹³ L 10,16: „Aki titeket hallgat, engem hallgat, és aki titeket elutasít, engem utasít el, és aki engem elutasít, az azt utasítja el, aki elküldött engem.”

A nagy kérdés az, hogy a közvetítés műfajában, a kimondottan közösségi médiumokban kifejlődő műfajokban s a legegyszerűbb üzenetben megszólal-e az ige. Hiszen „tetszett Istennek, hogy az igehirdetés bolondsága által üdvözítse a hívőket” (1K 1,21). Az Istennel való, helyére került és kiteljesedő élet kiindulópontja, táplálója, úti kísérője és célig vezetője az igehirdetés. Még ha ez bolondságnak tűnik is. Kétezer év keresztény tapasztalata erről tanúskodik. S ha ez így van, akkor miért lenne másként a digitális világ új korszakában?

Szóljon meg hát a „legyen és lett” teremtő ige TV-ben, rádióban, interneten, ott honlapokon, Facebookon, Twitteren, Messengeren vagy más „hírcsatornán”. Képpel, szóval, betűvel. Szóljon meg az Örömhír (*euangelion*) Isten halálos-életes szeretetéről. Mert ha nem szólal meg, akkor a legmeghatóbb vallási műsor is csak szóvirág, emberi bölcsélet, nemes gondolatsor. Ennél többre van szükségünk. Minimum az Igére!